

VISSZHANGOK, KORTÁRS-VÉLEMÉNYEK LISZT FERENC OROSZORSZÁGI KONCERTJEIRŐL

ABSTRACT: *(Meinungen von Zeitgenossen über Franz Liszt's Konzerte in Russland)* In den 20-er und 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts waren im russischen musikalischen Leben tiefgehende Veränderungen eingetreten. Musikalische Zirkel wurden gegründet, die russische Nationaloper wurde geschrieben, das Konzertleben wurde reger als früher.

In der Entfaltung, bzw. Belebung des musikalischen Lebens spielten auch bekannte, ausländische Sänger und Musikkünstler eine wichtige Rolle. In den 1840-er Jahren war Franz List auch mehrmals in Petersburg, Moskau und in anderen russischen Städten. Seine Orgelkonzerte ernteten auch hier - wie in anderen Ländern Europas - grossen Beifall.

Über Liszt's Konzerte, bzw. über sein überwältigendes, virtuoses Spiel, berichtete nicht nur die zeitgenössische russische Presse mit grosser Anerkennung, sondern auch die hervorragenden Vertreter des russischen geistigen Lebens. Der Komponist A. Serow, der Kunstkritiker V. Stasow, der Schriftsteller-Publizist A. Herzen und der Literatur-historiker S. Sewirjow schätzten Liszt's Kunst alle hoch.

Die Zeitgenossen wollten List auch dafür Anerkennung, dass er für die russische Musik und deren eminente Vertreter (M. Glinka, V. Odojevszkij, M. Vielgoszkij) aussergewöhnliches Interesse zeigte. Das Verhältnis zwischen den russischen Komponisten und List, bzw. die Wirkung des Letzteren auf die russische Musik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde später noch tiefer und intensiver.

A XIX. század első évtizedeiben a klasszikus zene még meglehetősen szűk körben hatott Oroszországban. A hivatalos zenei életet a nyugat-európai, elsősorban a francia, az olasz opera, német muzsika uralta. A műkedvelői házi zenélés, a szalonok nem nagyszámú közönsége, hallgatósága is e nyugat-európai zenét részesítette előnyben. A színház-, zenekedvelő földbirtokosok job-

bágytársulatai is vállalkoztak időnként zenés-énekes darabok előadására (ezek között ismert európai művek is akadtak), többnyire azonban e színtársulatok zenei programja megmaradt a népdalnál, cigányzenénél, a korban divatos, érzelmes románcnál.

Az 1820-as évektől némi változás tapasztalható e területen, ami azzal volt összefüggésben, hogy ismert költők, írók, gondolkodók (köztük Delvig, Gribojedov, Odojevszkij) hatékony közreműködésével zenei körök alakultak, melyek meglehetősen rendszerességgel előadóesteket tartottak, s a zenélést, a zenehallgatást művészeti témájú beszélgetések követték.¹

Elgondolkodtató, további kutatást érdemlő kérdésként vethető fel, hogy milyen okokkal, indítékokkal magyarázható a nagyfokú zenei érdeklődés az orosz irodalom jeles képviselői, a korban is számottevő, napjainkban is értékelt orosz gondolkodók körében. A fent említetteken kívül Puskin, Ogarjov, Venyevityinov, Gogol, majd Turgenyev, Tolsztoj is különleges vonzódást mutatott a zene iránt. Gribojedov kiváló zongorajátékos, a korban elismert zeneszerző volt, Turgenyev nemcsak rendszeres koncertlátogató, de -- főként külföldi tartózkodása idején -- operettlibrettókat is írt, házi operett előadásokon szívesen, szinte gyermeki örömmel lépett fel, ami csak részben magyarázható a Viardot-asszonyhoz fűződő barátsággal, szerelemmel. Tolsztoj zeneszeretete is közismert, ezen túlmenően a "Luzern" (1857) és a "Kreutzer-szonáta" c. elbeszéléseiben a zene a mű egyik alapotívumaként jelenik meg. A Beethoven-szonáta címét is átvevő elbeszélésében komoly gondolatokat, filozófiai eszmefuttatásokat találunk a zene és az emberi pszichikum kapcsolódásáról, s nagyon messze vezető, már-már a zeneszerző művével a másik ember lelki, érzelmi világára gyakorolt jogosságát is megkérdőjelező mélységekig jut el. Ismeretes továbbá az is, hogy a Sztankevics-körben, -- mellyel olyan kiválóságok tartottak kapcsolatot, mint Belinszkij, Granovszkij, Botkin, Bakunyin, Herzen -- a filozófiai, társadalmi, politikai, irodalmi viták kísérőjeként zenével kapcsolatos, zenefilozófiai beszélgetések is folytak.²

E kitérő után, visszatérve a XIX. század első felének orosz zenei életéhez, elmondhatjuk, hogy a 30-as, 40-es években jelentős változás volt észlelhető. Megjelent, igaz, először még külföldi mű átdolgozásaként, az orosz meseopera, majd megszületett, kibontakozott az orosz népzene is magábaötvöző orosz nemzeti opera Glinka munkássága révén (1836. december 9-én a pétervári Nagy Színházban mutatták be az "Ivan Szuszanyin"-t -- "Életünket a cárért" címmel --, majd 1842. december 9-én ugyanott a "Ruszlán és Ludmila" c. operát.

A 40-es évektől már a szó szoros értelmében vett hangversenyéletről is beszélhetünk Oroszországban. E hangversenyélet kibontakoztatásában olyan kiemelkedő külföldi előadóművészek játszottak fontos szerepet, léptek fel vi-

szonylag nagyobb számú közönség előtt, mint a brüsszeli, párizsi opera ünnepelt mezzoszoprán énekesnője, Pauline Viardot; a belga csellista A.Servais, akit a zenei világ a "gordonka Paganinije"-ként tartott számon; a romantikus zenei, előadói irányzat egyik legjelesebb hegedűművésze, a francia hegedűvirtuóz Vieuxtemps, vagy a milánói Scala énekesnője Chestalotti, majd Berlioz, s a kor viszonyai közepette magától értetődően Liszt Ferenc, akinek az 1838--47 közötti, fergeteges sikert hozó európai koncert körútjainak emlékezetes állomásai voltak Pétervár, Moszkva, Kijev, Odessza, Jelizavetgrad.

Liszt tehetségének, virtuóz zongorajátékának híre már évekkel korábban eljutott Oroszországba is, ő maga 1842. április 3-án érkezett először az orosz fővárosba, Pétervárra. A fogadás pompája talán minden eddigit felülmúlt. A rangjára érzékeny, életvitelére büszke orosz előkelőség fővárosi képviselői, maga a cár, I. Miklós is, kitüntető kegynek tartották, ha megtisztelte őket látogatásával, az előkelő hölgyek virágfüzérékkel kedveskedtek.

Öt nappal Pétervárra érkezése után, április 8-án került sor első fellépésére. A nemesi kaszinóban háromezernél többen gyűltek össze; közöttük, bizonyára, sznobok, dilettánsok is akadtak, de jelen voltak a korabeli orosz zenei élet kiválóságai is. A koncerten ott szorongott két -- a hangverseny idején még pályakezdő később ismertté vált -- művészeti kritikus V. Sztaszov (1824--1906) és A. Szerov (1820--1871) is. Ifjonti, romantikus hévvel fogadták meg, hogy a látottakról, hallottakról írásban cserélik ki gondolataikat, benyomásaikat. E véleményekből, levelekből idézünk elismerő, rajongással teli sorokat.

"A nemesi gyűlés termében egyszerre csak zivaj támadt, mindenki egy irányba fordult és megpillantottuk Lisztet, ... Nagyon sovány volt, kissé görnyedten járt, s bár sokat olvastam híres "firenzei profiljáról", amely állítólag Dantéhoz tette hasonlónvá, az arcát nem találtam szépnek. A termen tompa moraj futott át, a jelenlevők kicserélték benyomásaikat... A művész az órájára tekintett, lejt az erkélyről, átfurakodott a tömegben, és a dobogóhoz sietett; de ahelyett, hogy a lépcsőn ment volna fel, oldalról egy ugrással fenn termett az emelvényen, szinte letépte kezéről fehér kesztyűjét és a zongora alá dobta a padlóra, mélyen meghajolt mind a négy irányba, eközben olyan tapsvihar támadt, amelyet Pétervár bizonyára alapítása, 1703 óta nem látott, majd leült a zongorához. A teremben egy szempillantás alatt olyan csend lett, mintha a jelenlevők mindannyian megdermedtek volna..."³ -- Írta Sztaszov. (Liszt ezen a koncerten a Tell Vilmos-nyitányt, Donizetti Lammermoori Lucia-jából az Andantet, Mozart Don Juan-jára írt saját fantáziáját, Beethoven Adelaida-ját, Schubert Erlkönig-jét, s saját Galop chromatique-ját adta elő.)

"A hangverseny után Szerovval olyanok voltunk, mint a megszállottak, ... megesküdtünk, hogy az a nap, 1842. április 8-a, máától fogva örökre szent marad nekünk, s hogy a sárga nem felejtjük el ennek a napnak egyetlen

pillanatát sem. Olyanok voltunk, mint a szerelmesek, mint akik eszüket veszítették. Nem is csoda, hiszen ehhez hasonlót nem hallottunk életünkben, s még soha nem volt alkalmunk szemtől szembe találkozni egy ilyen zseniális, szenvedélyes démoni természetű emberrel, aki hol viharként száguld, hol meg a szépség és báj gyengéd áradatait zúdítja ránk..."⁴

A. Szerov, barátjának írt levelében, talán még érzékletesebben ad hangot elragadtatásának: "Már csaknem két órája, hogy eljöttem a hangversenyre és még mindig nem tértem magamhoz: hol vagyok? Valóban Lisztet hallgattam? Be kell vallanom: sokat vártam a leírások alapján, ... de a valóság messze felülmúlta minden várakozásomat! Szerencsés, igazán szerencsés emberek vagyunk, hogy 1842-ben élünk, amikor egy ilyen előadóművész van a világon, s hogy ez az előadóművész eljött a mi fővárosunkba, és nekünk alkalmunk nyílt meghallgatni... Ó, de boldog vagyok, mekkora ünnep ez a mai nap, mintha az egész világ megváltozott volna! S mindez egyetlen ember fellépésének a műve! Ó, mily hatalmas erő rejlik a zenében!... -- egész lényem valami különös feszültségben, valami kimondhatatlan elragadtatásban, valami boldog mámorban él..."⁵

Az első hangverseny sajtóvisszhangja is a mámoros csodaérzés hangulatát sugallta. A kor nagyíró újságírója, kritikusa, a Belinszkij-Gogol irodalmi vonal elleni fellépése miatt azóta is sokat vitatott F. Bulgarin lapjának (Szevernaja Pcsela) április 11-i számában az alábbiakat írta: "Liszt játéka ugyanazt jelenti a zenei világban, mint Victor Hugo drámái a francia irodalomban, ami Goethe Faust-ja a német irodalomban... Van benne minden: félelmetesség és báj, mennydörgés és napfényes reggel, halál és rózsák... Liszt Don Juan-jának duettjét valósággal *elénekli* az ujjáival, az Erlkönig német ballada tartalmát *elmeséli az ujjáival*. Valami csoda! Látni kell Liszt arcát, szemét, amikor játszik! Benne tükröződik egész lelke! Indulatai olyanok, mint a derült égen átsuhanó felhők... s már villámlik is ... kitör a vihar ... majd ismét napsütés! Ha még sohasem láttak zsenit alkotás közben, akkor nézzék meg a zongorázó Lisztet, még akkor is, ha nem szeretik a zenét!"⁶

Érdekességgé válhat, hogy Bulgarin a kirobbanó sikert azzal is magyarázta, hogy a zongora a nők kedvelt hangszere, Liszt játékát elsősorban a nők értékelték meg, szerinte a férfiak többsége csupán a szebbik nem lelkesedését utánozta.

Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy Bulgarin az elismerés hangjai mellett tett egy kritikai megjegyzést is, mely Lisztnek egy Chopin-mű interpretációjával kapcsolatos, amit viszont Sztaszov -- megkérdőjelezhetően -- utasított vissza, mondván Bulgarin nem értett a zenéhez.⁷

Néhány héttel később O. Szenkovszkij folyóirata, a Bibliotyeka dlja cstyenija az időbeli eltávolodás adta higgadtsággal, de még mindig felsőfokon

írt a koncertekről: (1842. április 11-én Liszt másodszor is fellépett Pétervár zenekedvelő közönsége előtt) "Liszt ittléte elhomályosít minden más hasonló jellegű eseményt. A zenei tárgyú beszélgetések és viták mind egy téma -- Liszt köré csoportosulnak ... a vélemények egybehangzóan elismeréssel adóznak a művész csodálatos tökéletes játékának, ... Liszt úr az egyetlen valamennyi zongoraművész között, aki teljesen ura tud lenni ennek a tekintélyes nagyságú, bonyolult, esetlen és lélektelen hangszernek, ...Ő az egyetlen, aki megértette, akarátának alárendelte a zongorát, aki tudja, hogy mi az, amit jól el lehet mondani rajta, s ezt ésszel, érzéssel, ügyesen, tisztán, erőteljesen, finoman és kimondhatatlanul érthetően el is mondja. Szellemi gazdagság és pompa árad belőle mindenkor... Játéka valóságos muzsikáló festmény, amelyet okosan, ügyesen, finom ecsetvonásokkal festett meg mestere..."⁸ A részletekben lehet vitatkozni, pl. esetlen hangszer-e a zongora?, vagy még inkább megkérdőjelezhető lélektelensége, de az összbenyomás, a rendkívül szemléletes kép, hasonlat arra enged következtetni, hogy O. Szenkovszkij teljes mélységeig felfogta, megértette, elfogadta Liszt zongorajátékát.

Az irodalomkritikus, irodalomtörténész egyetemi professzor Sz. Sevirjov (1806--1864) azon magát szerencsésnek mondható kevesek közé tartozott, aki külföldi tartózkodása idején, nevezetesen 1839-ben Rómában, már láthatta, hallgathatta Lisztet. A Moszkvityanyin folyóiratban közölt összehasonlítás egyértelműen arról tanúskodott, hogy Liszt ... "rendkívül sokat fejlődött... Akkor még kialakulatlanul forrongott benne az erő, s játékát szertelenség, gyakori féktelen érzelmi kitörések jellemezték... Egyesek a látomásoktól megszállott Cassandrához hasonlították; mások dühöngő őrlüthöz; ... Azóta közhellyé vált, hogy Liszt játékában mindig találjanak valami démoni vonást, ami pedig akkor sem volt meg nála, s még kevésbé mondható el a mai Lisztről, aki fejlődésének virágzásában, zsenijének teljében érkezett hozzánk"⁹

A nagysikerű, szinte kivétel nélkül csak elismerést, dicséretet kiváltó első hangversenyek után csaknem pontosan egy év múlva, 1843. április 16-án Liszt újból Pétervárra érkezett, majd még ugyanebben a hónapban a másik fővárosban, Moszkvában is közönség elé lépett. A moszkvai koncerteket ugyanaz a felfokozott várakozás előzte meg, illetve kísérte, mint az első pétervárit.

E nagy érdeklődés kísérte koncertsorozatnak A.I. Herzen is többször szem- és fültanúja volt. Liszt tehetsége, virtuóz előadásmódja őt is lelkesedésre, csodálatra készítette. 1843. április 26-án barátjához, az ismert nyugatos történészhez Granovszkijhoz frott levelében jegyezte meg: "Liszt tegnap remekül játszott, ... Báthori Istvánon és Attilán kívül nem volt még ilyen magyar."¹⁰ (Az elragadtatás szavai némiképpen a pontatlanságot is feledtetik, s mintegy egy évtizeddel később -- ismerve Herzennek az 1848-as magyar emigrációhoz

fűződő kapcsolatait, olvasva memoárjában a remek Kossuth-portrét -, Attila helyett bizonyára Kossuth neve szerepelt volna.)

Néhány nappal később (1843 május 1.; május 6.) Herzen naplójában is megörökítette élményét. "Az elmúlt héten hallgattam néhányszor Lisztet. Amikor annyit de annyit hallasz előzőleg, isten tudja mit vársz, és gyakran csalódsz -- éppen azért, mert az elvárások túlzottak, teljesíthetetlenek. De az igazi tehetségnek nem árt a népszerűség, a dicsőség... Ilyen Liszt is, akit ha hallgatsz időnként könny szökik a szemedbe. Bámulatraméltóan lenyűgöző talentum."¹¹ --, vagyis Herzen úgy ítélte meg, hogy Liszt még a felfokozott várakozást is felülmúlta, ami ritkaságszámba megy, s ilyenre csak az igazán nagy művész-egyéniségek képesek. Ugyanezen a napon jegyezte be naplójába azt is, hogy Liszt cigánykoncerten vett részt, s ez elbűvölte, magával ragadta a sikeres művészt. Az 1843 május 6-i naplóbeírás már arról is tanúskodik, hogy Herzen az ünnepélyes fogadások szürke színfalai mögé is nézett, bár ez semmivel sem csökkentette sem Liszt érdemeit, sem Herzen rajongását. "Liszt fogadása ... kifejezte társadalmunk valódi jellegét, minden éretlenségét... Szomorú voltam. De Liszt kedves és okos". -- vallotta meg naplójának a magának tevékenységi teret, hazájának, népének utat kereső Herzen.

Az 1842-es, 1843-as hangversenyeken túlmenően Liszt még 1847-ben is tett egy koncert-körutat Oroszországban, pontosabban Kijevben, Odesszában és Jelizavetgradban, vagyis ukrán városokban. Nagy általánosságokban azt mondhatjuk, hogy e koncerteket is kirobbanó siker kísérte, s zenetörténeti tény, hogy ezek a hangversenyek Liszt utolsó fellépései között tarthatók számon, hiszen 1847 után nagyobb nyilvánosság előtt csak kivételes alkalmakkor szerepelt.

Az idézett vélemények írói koruk, képzettségük, politikai nézeteik, hovatartozásuk tekintetében igen tarka képet mutatnak. V. Sztaszov, aki a későbbiekben -- időnként túlzott egyoldalúsággal -- a művészetekre a realista esztétika nézőpontjából tekintett, az első koncertek idején még jogakadémiai hallgató. A Szerov, éppencsak befejezve tanulmányait ugyanazon intézményben, jogi, belügyi pályán dolgozott; zeneszerzői, zenekritikusi munkássága csak később bontakozott ki. Sz. Sevírjov professzor szlavofil körökhöz állt közel, illetve a hivatalos népiesség felé sodródott. F. Bulgarin a haladó körökben vitatott publicista, némelyek tudni vélték, hogy a cári rendőrség besúgója. O. Szenkovszkij a l'art pour l'art művészet szószólója, A Herzen pedig a 40-es évek elején még a szlavofilekkel is tartott kapcsolatot, de az alapvető kérdéseket már a nyugatosok szemszögéből ítélte meg. Zenei műveltségük -- legalábbis ekkor még -- átlagszintje talán azt is magyarázza, hogy többnyire nem az előadott zeneművek felől közelítettek, inkább Liszt, kétségtelen nem min-

dennapi egyénisége, a virtuozitás, a látvány, a külsőségek ragadták meg a megnyilatkozókat.

Joggal vethető fel akkor a kérdés: minek köszönhető, mivel magyarázható, hogy egyöntetűen szuperlatívuszokban beszéltek, írtak Lisztről? (Kivételt csupán az 1843-as pétervári hangversenyek képeznek, amikor is hűvösebb volt a fogadtatás, mérsékeltebb az érdeklődés, ami mögött, Liszt lengyel szimpátiája miatt, egyesek politikai okokat sejteneek.)

Az elragadtatás szavai természetesen Liszt Ferenc zseniális, tökélyre fejlesztett zongorajátékának szóltak, s e vonatkozásban "a zongoristák királya" (Berlioz szavai) éppen úgy lázas izgalomba hozta Párizs, London, Róma közönségét, mint a pétervárit, vagy a moszkvait.

Az ünneplés melegségét kétségtelenül fokozta az is, hogy Liszt Oroszországban, eleddig szokatlan módon, koncertjei sorába jótékony célú fellépéseket is beiktatott gyermekkórusok, gyermekkórházak, tűzkárosultak, rászoruló művészek megsegítésére.

Az egybehangzó lelkesültség legfőbb okát azonban abban kell látnunk, hogy a kortársak felismerték, nagyra értékelték Liszt kivételes érdeklődését az orosz zene iránt, azt, hogy megismerkedett, személyes kapcsolatokat épített ki az orosz zenei élet nagyjaival, M. Vielgorszkijjal, V. Odojevszkijjal, M. Glinkával, (1843 április 18-án a pétervári Nagy Színházban a "Ruszlán és Ludmila" c. operát is látta, s sokakkal ellentétben ő megértette, méltón értékelté azt.) Már ezeken a koncerteken is nemegyszer improvizált Aljabjev-, Glinka-művek motívumaira, a Csernomor-indulót, s egyéb részleteket is, gyakran játszott hangversenyein, így az orosz zene népszerűsítésében már a 40-es években is múlhatatlan érdemeket szerzett.

Túlmutat témánkon, de megjegyzendő, hogy az orosz zene európai propagálása, a zeneszerzők és Liszt kapcsolata a század második felében még inkább kiteljesedett. Szinte egyetlen olyan orosz zeneszerző, előadóművész sincs, akinek munkásságát, valamilyen formában ne inspirálta volna Liszt. Hatása kimutatható Balakirevnél, Muszorgszkijnál éppen úgy, mint Csajkovszkijnál. Kjuji zongoraművet ajánlott Lisztnek, A. Rubinstein, Borogyin, A. Szerov, A. Glazunov személyesen is megismerkedehettek vele, az ő ajánlására vették fel 1880-ban a Baden-Baden-i zenei fesztivál műsorába Borogyin I. szimfóniáját, valamint Glazunov I. szimfóniáját a Weimari ünnepségek 1884-es programjába.

JEGYZETEK

1. Niederhauser Emil-Sargina Ludmilla: Az orosz kultúra a XIX. században, Bp., 1970., 165.
2. Herzen, A. I.: Szobranyije szocsinyenyij v tridcatyi tomah, Moszkva, 1954-65, T. IX. 20.
3. Sztaszov, V.V.: Izbrannije szocsinyenyija v trjoh tomah T. Tretyij, M., 1952. 412--413.
4. Sztaszov, V.V.: I.m. 413.
5. Sztaszov, V.V.: I.m. 414.
6. Sztaszov, V.V.: I.m. 415.
7. Sztaszov, V.V.: I.m. 415.
8. Sztaszov, V.V.: I.m. 418.
9. Sztaszov, V.V.: I.m. 420.
10. Herzen, A.I.: Szobr. szocs. T. XXII, 147.
11. Herzen, A.I.: Szobr. szocs. T. II., 279.